

Grzegorz Nieć

ORCID: 0000-0001-9722-8914

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

Bohuslav Balbín (1621–1688) – jezuita, uczyony, pisarz, budziciel narodu czeskiego

Bohuslav Balbín (1621–1688) – Jesuit, Scholar,
Writer, and Awakener of the Czech Nation

Abstrakt

Celem artykułu jest zaprezentowanie sylwetki wielkiego uczonego czeskiego doby pobiałogórskiej – jego życia oraz działalności naukowej i pisarskiej. Bohuslav Balbín jest najwybitniejszym czeskim humanistą XVII w., którego twórczość odegrała wielką rolę zarówno w swojej epoce, jako inspiracja dla innych twórców, jak również w następnej. Dzieła jezuitę, z których najważniejsze opublikowano dopiero w sto lat po jego śmierci, wpisywały się w nurt czeskiego odrodzenia narodowego, którego celem było utrzymanie językowej i kulturalnej odrębności Czechów. Twórczość Balbína rozwijała się dwóch zasadniczych nurtach – religijnym i świeckim, które spajały ideały narodowe. Cechował tę twórczość głęboki patriotyzm i świadomość słowiańska, a głównym celem pisarza i uczonego było zachowanie tożsamości narodu, jego kultury i języka oraz podkreślenie i utrwalenie odrębności Królestwa Czeskiego – historycznej, geograficznej i prawnej. W sposób znaczący założył się dla rozwoju historiografii, krajoznawstwa, literaturoznawstwa i bibliografii. Choć był gorliwym katolikiem, nie odrzucał dorobku czeskich innowierców. Jego najbardziej ambitnym

i – niestety – nieukończonym dziełem są *Miscellanea historica regni Bohemiae*, które miały stanowić summę wiedzy o kraju i narodzie, najświetniejszym zaś *Dissertatio apologetica pro lingua Slavonica, praecipue Bohemica*.

Słowa kluczowe: Czechy, Jezuici, historiografia, epoka pobiałogórska, czeskie odrodzenie narodowe

Abstract

The aim of this article is to present the profile of a great Czech scholar of the post-White Mountain era—his life as well as his scientific and literary activities. Bohuslav Balbín is the most outstanding Czech humanist of the 17th century, whose works played a significant role both in his own era, as an inspiration for other creators, and in the following one. The Jesuit's works, the most important of which were published only a hundred years after his death, were part of the Czech national revival movement, aimed at preserving the linguistic and cultural distinctiveness of the Czech people. Balbín's creative output developed along two principal lines—religious and secular—both united by national ideals. His works were characterized by profound patriotism and Slavic awareness, with the primary goal of preserving the identity of the nation, its culture, and language, as well as emphasizing and solidifying the distinctiveness of the Kingdom of Bohemia in historical, geographical, and legal terms. He made significant contributions to the development of historiography, regional studies, literary studies, and bibliography. Although a devout Catholic, he did not reject the achievements of Czech Protestants. His most ambitious and, unfortunately, unfinished work is *Miscellanea Historica Regni Bohemiae*, which was intended to be a comprehensive summary of knowledge about the country and its people. His most famous work, however, is *Dissertatio Apologetica pro Lingua Slavonica, Praecipue Bohemica*.

Keywords: Bohemia, Jesuits, Historiography, Post-White Mountain Era, Czech National Revival

Wstęp

Bohuslav Ludvík Balbín z Vorličné, zwany również z łacińska Balbinusem (1621–1688), jest postacią ikoniczną w dziejach narodu czeskiego, a jego wizerunki i nazwisko spotkamy w wielu miejscach kraju. Jest bez wątpienia najwybitniejszym, ale jednym z bardzo wielu jezuitów, którzy położyli poważne zasługi dla rozwoju kultury i nauki. Ich działalność nabrała wielkiego znaczenia w czasach niezwykle trudnych dla Czechów,

po upadku antyhabsburskiego powstania stanowego i klęsce jego wojsk w bitwie na Białej Górze w 1620 r.

Konsekwencje przegranego powstania były poważne, przywódców, wśród których znaleźli się przedstawiciele elit, torturowano i stracono lub wygnano z kraju, konfiskując im majątki, ich miejsce zaś zajęli obcy, głównie Niemcy, Hiszpanie i Włosi. Szacuje się, że ok. ¾ majątków ziemskich trafiło w ten sposób w obce ręce, głównie niemieckie. W sposób nieodwracalny zmieniło to strukturę społeczeństwa pod względem narodowościowym, ograniczając rodzimy żywioł czechy do niższych warstw, które w tym czasie nie mogły być aktywne w kluczowych obszarach gospodarki i kultury. Królestwo Czechy stało się od tego czasu dziedziczne dla panującej dynastii. Straciła na znaczeniu Praga, a centrum życia państwowego przeniosło się na długie lata do Wiednia. Język niemiecki stał się obok czechyiego językiem urzędowym i w takich warunkach szybko zaczął dominować we wszystkich praktycznie dziedzinach życia społecznego. Przystąpiono również do konsekwentnej rekatołicyzacji, która objęła szerokie masy społeczeństwa¹. Okres, który wtedy się rozpoczął i trwał ponad sto lat do czasów odrodzenia narodowego, zwykle się określać w Czechach jako „doba temna”, „temno” (czasy mroków, mroki). Określenie to zaczerpnięto z powieści *Mroki* Aloisego Jiráska (1851–1930) – znanego pisarza historycznego – którą najpierw drukowano w odcinkach w prasie w latach 1912–1915 i zaraz potem wydano osobno². Powieść, jak i zaprezentowany w niej wykład dziejów narodowych, ugruntowany przez historiografię, publicystykę, szkołę oraz propagandę jest zdecydowanie antykatolicki i czarno-biały. Konflikt religijny połączono z narodowym, husytyzm zaś stał się konstytutywnym elementem czechyiego tożsamości narodowej. Taki wykład dziejów utrwalano zarówno w czasach austro-węgierskich, jak i (już przy pomocy organów państwa) za Pierwszej Republiki, następnie w komunistycznej Czechosłowacji i po jej upadku³.

- 1 Roman Heck, Marian Orzechowski, *Historia Czechosłowacji* (Wrocław: Ossolineum, 1969), 159–161, 172; Jaroslav Pánek, Oldřich Tůma a kol., *Dějiny českých zemí* (Praha: Karolinum, 2018), 226–227, 235–242.
- 2 Alojs Jirásek, *Mroki. Obraz historyczny*, tł. Zdzisław Hierowski (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1953).
- 3 Zob.: *Praha Husova a husitická 1415–2015. Publikace k výstavě Clam-Gallasův palác 25. září 2014 – 24. ledna 2016*, zestawili Petr Čornej, Václav Ledvinka (Praha: Scriptorium, 2015); Jiří Pokorný, *Kult Jana Husa v rámci české národní agitace*, 221–230; Pavel Helan, *Jan Hus – symbol samostatné republiky*, 231–236; Petr Čornej, *Komunisté a husitství*, 261–268; Petr Šámal, *Znárodněný klasik. Jiráskovská akce jako prostředek legitimizace komunistické vlády*, w *Zrození mýtu. Dva životy husitské epochy. K počtě Petra Čorneje*, ed. Robert Novotný, Petr Šámal (Praha-Litomyšl: Paseka, 2011), 457–472.

Propagandowej interpretacji przeczyły jednak oczywiste fakty oraz życiorysy i dzieła tysięcy kapłanów katolickich, jak nikt inny zasłużonych dla czeskiej sprawy narodowej. Wśród tych kapłanów awangardę stanowili jezuita, którzy w Czechach pojawili się w 1556 r. w Pradze, gdzie wzniesli swoje kolegium – sławne Klementinum. Rozwój zakonu na ziemiach czeskich, obejmujących oprócz Czech i Moraw część Śląska, przebiegał dynamicznie i konsekwentnie, zarówno przed 1620 r., jak i po tej dacie⁴. Oczywiście głównym celem jezuitów była obrona wiary, w tym celu jednak powstała sieć szkół wyższych i średnich, wyposażonych w solidne księgozbiory. Ta infrastruktura, substancja i kadry stanowiły fundament dla nowoczesnej nauki i oświaty czeskiej. Jezuita w XVI i XVII w. byli elitą nie tylko wśród zakonów, ale w ogóle. Ich potencjał osobowy oraz instytucjonalny był ogromny i obejmował cały ówczesny świat, co miało w przypadku Czech ogromne znaczenie po długich latach politycznej i kulturalnej izolacji, jaka trwała praktycznie nieprzerwanie do początku XV w. i była konsekwencją husyckiej rewolucji. Ivana Čornejová, współczesna czeska badaczka, podkreśla, że przymusowe nawrócenie Czech na wiarę katolicką miało swój poważny pozytywny wymiar, gdyż oznaczało powrót do Europy, skąd przecież przybywali uczeni i artyści, przynosząc ze sobą nowe inspiracje i idee⁵. Wśród zakonników, którzy się tu znaleźli, głównie Hiszpanów i Polaków, byli nierzadko wybitni uczeni i literaci, wyjątkowe i wpływowe osobowości. Przez wiele lat wykładali w kolegiach, pracowali naukowo, pisali, a co najważniejsze – kształcili i formowali miejscowe kadry. Sama rekatolicyzacja zaś – jak się okazało – stała się sposobem podtrzymania i rozwoju języka czeskiego, w którym intensywnie zaczęto tworzyć na potrzeby akcji misyjnej, i nie tylko. Na początku było to oczywiście piśmiennictwo religijne, które zresztą stawało się z czasem coraz bardziej ambitne i zróżnicowane w formie i treści, po jakimś czasie zaczęły powstawać także utwory o charakterze świeckim: poezja i popularna beletrystka („zabavná proza”), dzieła historyczne i krajoznawcze oraz gramatyki i słowniki, których poziom formalny i merytoryczny systematycznie wzrastał.

4 Szerzej: Ivana Čornejová, *Tovaryšstvo Ježíšovo. Jezuité v Čechách* (Praha: Hart, 2002).

5 Ivana Čornejová, *Temno. Stručná historie* (Praha: Paseka, 2022), 143.

Życie

Najsławniejszym czeskim jezuitą i jednocześnie najwybitniejszym uczonym „doby temna” jest Bohuslav Balbín, który urodził się 3 grudnia 1621 r. w Hradcu Královym w tym czasie już zubożałej, ale w przeszłości znaczącej i zasłużonej rodzinie szlacheckiej (Balbínowie z Vorličnej), lojalnej wobec panujących Habsburgów. Jego ojcem chrzestnym był sławny Albrecht z Valdštejna (1583–1634). Po śmierci ojca w 1622 r. Balbínów wspierał Otta z Oppersdorfu, na zamku którego znalazła schronienie wdowa z potomstwem. Mały Bohuslav często chorował, pobożna matka zaś oddała go pod opiekę sławnego i cudami słynącego wizerunku Matki Boskiej Starobolesławskiej, co miało wielki wpływ na rozwój duchowy chłopca. Od najmłodszych lat interesował się historią i literaturą ojczyzną, miał – według zachowanych przekazów – już jako siedmiolatek zaczytywać się w najslawniejszym dziele czeskiej historiografii – *Kronice czeskiej* Václava Hájka z Libočan (1541). Edukację rozpoczął w 1631 r. u benedyktynów w Broumowie, by rok później przenieść się do kolegium jezuickiego w Jiczynie, potem uczył się jeszcze w Kłodzku, Pradze, Ołomuńcu i Brnie. W 1642 r. obronił doktorat. Do nowicjatu wstąpił w 1636 r. w Brnie, pierwsze śluby zakonne złożył w 1638 r., w 1650 otrzymał święcenia kapłańskie⁶. Lata nauki przypadły na okres wojny trzydziestoletniej, Balbín w 1648 r. w szeregach oddziału studentów wziął udział w obronie Pragi obleganej przez Szwedów, wykazał się – jak zapisano – ponadprzeciętną odwagą, został ranny⁷.

6 Jan P. Kučera, Jiří Rak, *Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře* (Praha: Vyšehrad, 1989), 79.

7 *Ibidem*, 81.

Ilustracja 1. Bohuslav Balbín

Źródło: Materiały autora, otwarty dostęp

Pod koniec 1635 r. na zaproszenie prowincji czeskiej jezuitów przyjechał do Ołomuńca ks. Mikołaj Łęczycki, z łacińska podpisujący się Nicolaus Lacičius (1574–1653), który prowadził tam i w Jiczynie wykłady i ćwiczenia z zakresu instytutu zakonnego i ascezy⁸. Polski jezuita pracował w Czechach do 1642 r. i odegrał wielką rolę w życiu Balbína, który właśnie pod jego wpływem wstąpił do zakonu. Ten gorliwy kapłan, wielki

8 Bronisław Natoński, Mikołaj Łęczycki (1574–1653), w *Polski słownik biograficzny*, t. 18, red. Emanuel Rostworowski (Wrocław: Ossolineum, 1973), 349.

erudyta, autor licznych i popularnych wówczas dzieł teologicznych, był konwertytą, synem znanego kalwińskiego, później katolickiego drukarza Daniela Niesioby z Łęczycy⁹. Balbín do końca życia z wielką wdzięcznością i szacunkiem wspominał nauczyciela, któremu poświęcił swoje ostatnie dzieło¹⁰. Współcześni badacze życia i spuścizny Balbína (bardziej niż ci dawniejsi) doceniają Lacicusa i zwracają uwagę, że czeski uczeń nie osiągnąłby zapewne tak wiele w swoim życiu bez jego „twardej szkoły”¹¹ oraz – dodajmy – „atmosfery spokoju i umiarkowania” jego pism¹².

Bohuslav Balbín musiał być wybijającym się uczniem, skoro w 1642 r. wytypowano właśnie jego na asystenta, przewodnika Rodrigo de Arriagi (1592–1667), wizytującego kolegia zakonne na ziemiach czeskich. Arriaga był jednym z najwybitniejszych jezuickich uczonych tamtego czasu, który działał w Czechach od 1625 r. do śmierci. Wprawdzie Balbín bardziej niż teologią i filozofią interesował się historią, literaturą i geografią, to z pewnością spotkanie z taką osobowością jak Arriaga wywarło wielki wpływ na młodego zakonnika. Z punktu widzenia jego dalszych losów najważniejszym aspektem tego epizodu była jednak możliwość zapoznania się ze zbiorami wielu bibliotek i archiwów.

W latach 1650–1653 brał udział w misjach na terenie południowych i wschodnich Czech, nawracając wielu na katolicyzm¹³. Przez kolejne 13 lat uczył w kolegiach jezuickich w Kłodzku, Czeskim Krumlowie, Pradze, Brnie, Jindřichův Hradcu i Jiczynie. Zwierzchności nie podobało się jednak jego wybitnie patriotyczne nastawienie i odsunięto go od dydaktyki, a kłopoty z cenzurą przyczyniły się do tego, że w 1670 r. musiał opuścić Pragę i kilka lat spędzić w niewielkiej miejscowości Klatowy, gdzie znajdowało się kolegium jezuickie, i „gdzie – jak zapisano – nie będzie mógł szkodzić”¹⁴. Jego wygnanie zakończyło się w 1676 r. – wrócił do Pragi i oddał się wytężonej pracy naukowej, ostatnie miesiące życia po udarze mózgu, którego doznał w 1687 r., pisał lewą ręką, a potem już tylko dyktował. Zmarł 29 listopada 1688 r. i został pochowany w krypcie

9 *Ibidem*, 348.

10 *Vita Venerabilis Patris Nicolai Lancicii e Societate Jesu Compediosius scripta, primum a [...] Casimiro Wijuk Kojalowicz [...], Nunc vero Curis secundis revisa, denuo conscripta [...] plus quam dimidia parte aucta a [...] Bohuslao Balbino [...]* (Praha: Joannes Casparus, 1690).

11 Kučera, Rak, *Bohuslav Balbín*, 7.

12 Natoński, *Mikołaj Łęczycycki*, 348.

13 Antonín Rejzek, *P. Bohuslav Balbín T.J. Jeho život a práce* (Praha: Dědictví sv. Prokopa, 1908), 105–120.

14 Kučera, Rak, *Bohuslav Balbín*, 94.

kościół Najświętszego Zbawiciela w Pradze nieopodal Klementinum¹⁵, będącego od lat siedzibą Biblioteki Narodowej, gdzie znajduje się jego pamiątkowa tablica.

Twórczość

Bohuslav Balbín już w trakcie studiów i później pracy nauczycielskiej interesował się dziejami i literaturą ojczystą, tworzył także poezję i przekładał dzieła autorów starożytnych. Z czasem jednak skupił się na badaniach historycznych, zbierał materiały w bibliotekach i archiwach, które zwiedził przy okazji misji Arriagi i pracując w kolejnych jezuickich kolegiach, ale nie tylko, gdyż kwerendy prowadził także w Wiedniu i na Węgrzech. Zakon zlecił mu spisanie dziejów jezuitów w Czechach, pracy tej jednak nie zakończył, gdyż bardziej pochłaniały go inne wielkie przedsięwzięcia o charakterze monograficznym i encyklopedycznym, których również nie udało mu się w pełni sfinalizować.

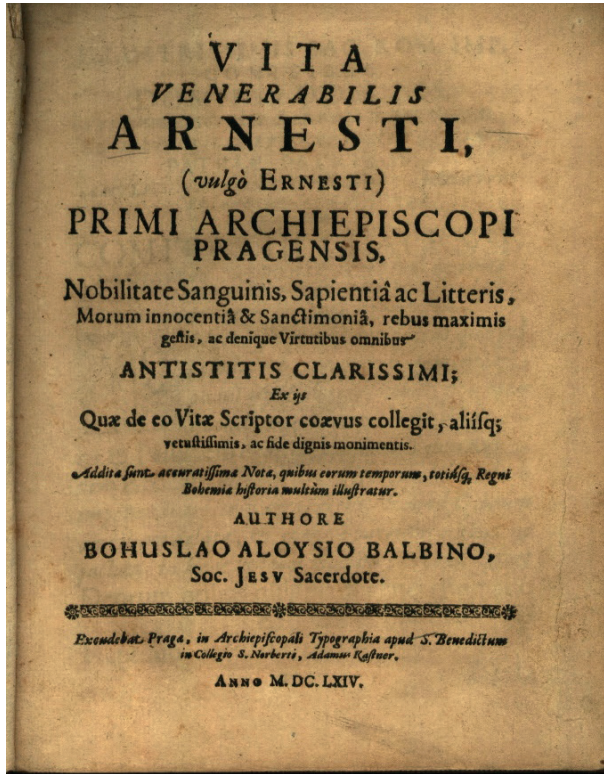
Jego pierwsze pisma dotyczyły sławnych czeskich i morawskich sanktuariów maryjnych w Bardzie, Tuřanach (Brno), Świętej Górze (Przybram) i Starej Bolesłavi, co niewątpliwie miało związek ze wspomnianym epizodem z dzieciństwa i doświadczeniem z lat 1649–1650, kiedy aktywnie uczestniczył w przeniesieniu sławnego i cudami słynącego wizerunku Matki Boskiej Starobolesławskiej (*Palladium země české*) do kościoła w Starej Bolesłavi. Znajdująca się tam metalowa płaskorzeźba, przedstawiająca Najświętszą Marię Pannę, zdobiona kamieniami szlachetnymi, którą miała otrzymać św. Ludmiła od św. Metodego, była otoczona od wieków wielkim kultem. W czasie wojen husyckich spłonęła wraz kościołem, ze stopionego metalu – jak przekazywała tradycja – sporządzono w XV w. kopię reliefu. Święty wizerunek sprofanowali najpierw Sasi, potem zrabowali Szwedzi, aż w końcu trafił do Wiednia pod ochronę cesarza, by uroczyście powrócić na swe dawne miejsce¹⁶. W nurcie hagiograficznym jego twórczości mieści się także żywot pierwszego arcybiskupa praskiego – Ernesta z Pardubic (1297–1364) *Vita venerabilis Arnesti, (vulgo Ernesti) primi archiepiscopi Pragensis* (1664)¹⁷.

15 *Ibidem*, 107.

16 Szerzej: Václav Ryneš, *Paladium země české. Kapitola z českých dějin náboženských*, Praha 1948.

17 Szerzej: Rejzek, P. *Bohuslav Balbín*, 255–270.

Ilustracja 2. Strona tytułowa *Vita venerabilis Arnesti, (vulgo Ernesti) primi archiepiscopi Pragensis*.

Źródło: Materiały autora, otwarty dostęp

Dziełem, które przysporzyło mu kłopotów z cenzurą, było *Epitomes rerum bohemicarum, seu Historiae Boleslaviensis* (Wyciąg z dziejów czeskich albo Historia Bolesławska), w której tytułowa historia maryjnego sanktuarium i cudownego wizerunku spleciona jest z dziejami Czech. Zarzucano mu intencje nacjonalistyczne i antydynastyczne, po kilku latach oraz zgodnych opiniach wiedeńskiej i watykańskiej cenzury dzieło wydano w 1677 r.¹⁸

18 *Ibidem*, 205–234.

Ilustracja 3. Frontysepis *Epitomes rerum bohemicarum, seu Historiae Boleslaviensis*.

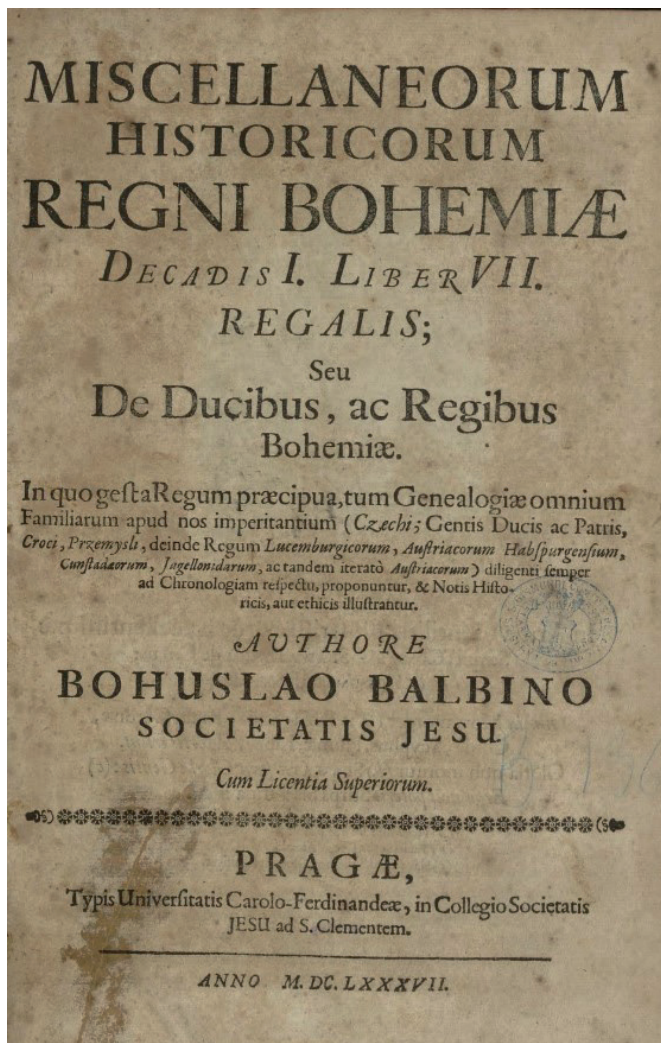
Źródło: Materiały autora, otwarty dostęp

Szeroko zakrojonym, wielotomowym i, niestety, niezrealizowanym do końca projektem Balbína są *Miscellanea historica regni Bohemiae* (Rozmaitości z dziejów Królestwa Czeskiego), wydawane od 1679 r. Miało to być w zamierzeniu wielkie kompendium wiedzy o kraju i narodzie, składające się z trzech części – każda po dziesięć ksiąg (*Decadis*). Ukażało się jedynie dziesięć ksiąg pierwszej, w tym dwie ostatnie długo po śmierci autora, i dwie drugiej części. Część I: *Liber I Historia Naturalem Bohemiae* (1679); *Liber II Popularis* (1680); *Liber III Chorographicus et Topographicus* (1681); *Liber IV Hagiographicus seu Bohemia sancta* (1682);

Bohuslav Balbín (1621–1688) – jezuita, uczonek, pisarz, budziel narodu czekiego

Liber V Parochialis et sacerdotalis (1683); *Liber VI Archiepiscopalıs* (1684); *Liber VII Regalis seu De Ducibus ac Regibus Bohemiae* (1687, 1735); *Liber VIII Epistolaris* (1688); *Liber IX, Bohemia docta* (1777); *Liber X Curialis seu de magistratibus et officiis curialibus regni Bohemiae* (1787–1793).
Część II: *Liber I, qui est proemialis ad stemmatographiam Bohemiae* (1687) *Liber II Tabularium Stemmatographicum, Seu Genealogicae Tabulae Regni Bohemiae...* T. I. – IV. (1687–1688).

Ilustracja 4. Strona tytułowa *Miscellanea historica regni Bohemiae*

Źródło: Materiały autora, otwarty dostęp

Dzieło nieukończone i pozostające przez długie lata dostępne tylko po łacinie nie odegrało roli, na jaką z pewnością zasługiwało, choć coraz bardziej jest doceniane po latach jako źródło wiedzy o dawnych Czechach. Wszystkich ksiąg nie przetłumaczono jeszcze na język czeski, w 1986 r. wydano wybór z pierwszych trzech pierwszej części¹⁹, zaś w 2017 r. całość pierwszej księgi tej części²⁰. Wielkie znaczenie dla czeskiej humanistyki ma natomiast *Bohemia docta*, obejmująca materiały do dziejów Uniwersytetu Praskiego, dzieje czeskiego piśmiennictwa w ujęciu bibliograficznym oraz opis czeskich bibliotek. Rękopis opublikowali pod koniec XVIII w. prawie równocześnie Candidus a S. Theresia (1777) i Karel Rafael Ungar (kolejno trzy tomy: 1776, 1778 i 1780) pod tytułem *Bohuslai Balbini rerum bohemicarum scriptoris inclyti Bohemia Docta, sev virorum omnigena eruditione et doctrina clarorum Bohemiae, Moraviae, et Silesiae, nomina elogia, et litteraria monumenta opus posthumum pro historia litteraria Bohema rite intelligenda systematicum quod notis et animadversionibus criticis ac praevia dissertatione de fatis, censuris ac recensione operum Balbini illustratum* (Uczone Czechy Bogusława Balbina znakomitego pisarza czyli sławnych mężów dzięki wrodzonej erudycji i wiedzy z Czech, Moraw i Śląska, nazwy, powiedzenia i pomniki literackie jako pośmiertne dzieło, które winno być właściwie uporządkowane dla zrozumienia historii literatury czeskiej, zostało ozdobione notami i uwagami krytycznymi i poprzedzone rozprawą o losach, ocenach i krytyce dzieł Balbina)²¹. *Tractatus I* (edycja Candida, u Ungara jest to tom 2) obejmuje biografie i dane bibliograficzne autorów czeskich i z Czechami związanych oraz w niewielkiej liczbie dzieła, dokumenty, instytucje wydawnicze (np. Annales Trojae, Confessio Bohemica, Olomucense Collegium). Materiał został uporządkowany w 12 rozdziałach (*sectio*): I. *Scriptores rerum Bohemicarum enumerantur, ac de singulis iudicium fertur, ex sensu nioo privato*, w żywej paginie: *Historici Patrii* (Wylicza się pisarzy dziejów czeskich i podaje opinię o każdym z nich wedle prywatnego doświadczenia, Historycy rodzimi). II. *Nobilitate Generis vel Dignitatibus spectati in Bohemia Scriptores recitantur. Nobilitas Docta* (Wymienia się znakomitych pisarzy czeskich pod względem szlachetności rodu i godności. Uczona szlachta). III. *Antistites et Praelati*

19 Bohuslav Balbín, *Krásy a bohatství české země*, úvodní studii napsala Zdeňka Tichá, z latinského originálu přeložila, výbor uspořádala a poznámkami, ediční poznámkou a rejstříky opatřila Helena Businská (Praha: Panorama, 1986).

20 Bohuslav Balbín, *Rozmanitosti z historie Království českého*, přel. Jiří A. Čepelák, ed. Stanislav Komárek (Praha: Academia, 2017).

21 Dostępne na stronach Kabinetu pro klasická studia AV ČR: <http://www.clavmon.cz/bbbd/>.

Ecclesiarum Bohemicarum, denique summi in sacris Viri, qui nomen suum editis Libris posteritati commendarunt, sine ordine temporis, et Dignitatis relati. Praelati Docti (Biskupi i prałaci kościołów czeskich, wreszcie najwięksi mężowie w służbie bożej, którzy swe imię przekazali dla potomności dzięki wydanym księgom, są wymieniani bez porządku chronologicznego i godności. Prałaci uczeni). IV. *Teologi, Canonistae, Sacri Oratores, et Ecclesiastae, quique sacra Argumenta ad pietatem et Cultum Divinum, deque conscientiae Legibus ex gente nostra scripserunt. Scriptorum Sacri* (Teologowie, kanoniści, święci pisarze i kaznodzieje z naszego rodu, którzy spisali święte świadectwa odnoszące się do pobożności i kultu bożego i praw sumienia. Pisarze święci). V. *Juris consulti quidam tum Medici, et Mathematici, et Philosophi, aliique in Academiae spatiis versati Viri ex gente Bohemica numeratur. Juristae, Medici et Philosophi* (Są wymieniani z rodu Czechów pewni juryści, medycy i matematycy i filozofowie i inni mężowie działający w obrębie akademii. Juryści, medycy i filozofowie). VI. *Oratores, Historici, ac Poetae quidam ex Gente nostra. Oratores, Historici, ac Poetae* (Mówcy, historycy i pewni poeci z naszego rodu. Mówcy, historycy i poeci). VII. *Varii Scriptorum ex Bohemis, qui ad superiores Classes commode referri non potuerunt. Viri Scriptorum Patrii* (Różni pisarze z Czech, których nie można było zaliczyć odpowiednio do klas wyższych Mężowie pisarze rodzimi). VIII. *De quibusdam Viris doctis in Universitate Carolina, quorum lucubrationes bucusque repperite non potui, sed citantur (Viri docti in Universitate)* (O pewnych uczonych mężach na Uniwersytecie Karolińskim, których prac do dziś nie mogłem znaleźć, lecz są cytowani. Uczeni mężowie na Uniwersytecie). IX. *De Haereticis Scriptoribus virulentis. Heretici Scriptorum* (O pisarzach heretyckich pełnych jadu. Heretyccy pisarze). X. *Virgines et Matronae, et Poetriae in Bohemia. Feminae Docte* (Dziewice i damy i poetki w Czechach. Uczone niewiasty). XI. *Viri eximie docti in Regno Bohemiae (id est Bohemia, Moravia, Silesia) nati, qui in quibusdam Universitatibus Europae aetate sua floruerunt* (Mężowie szczególnie uczeni urodzeni w Królestwie Czech (tj. Czechy, Morawy, Śląsk), którzy w swym czasie błyszczeli na pewnych uniwersytetach europejskich). XII. *De Scriptoribus Societatis Jesu in Provincia Bohemiae. Eruditi Societatis Jesu* (O pisarzach Towarzystwa Jezusowego w prowincji czeskiej (Erudyci Towarzystwa Jezusowego). *Bohemiae Doctae Tractatus II [u Ungara t. 3] in quo Bibliothecae Veteres et plurium ad Historiam Patriam illustradam MMSS. Librorum Tituli Recensentur* (Traktat II Uczonych Czech, w którym ocenia się stare biblioteki i tytuły wielu ksiąg rękopiśmiennych przedstawiających historię ojczystą) poświęcony jest z kolei czeskim bibliotekom, zawiera

charakterystykę ich zbiorów, głównie rękopisów oraz zasoby bohemików w zbiorach wiedeńskich.

Ilustracja 5. Strona tytułowa *Bohemiae Doctae Tractatus II*

Źródło: Materiały autora, otwarty dostęp

W jednym czasie zbiegły się dwie inicjatywy jej edycji i wywołały spór. O Candidusie a S. Teresia wiemy niewiele: nazywał się Dörflmayer, był augustianinem, od 1770 r. pracował jako bibliotekarz w klasztorze Na Zderaze w Pradze, gdzie przechowywano rękopis Balbina. Równocześnie nad tekstem pracował Karl Raphael Ungar (1744–1807),

norbertanin, edytor i bibliograf, zasłużony bibliotekarz w Klementinum, który wykorzystał częściowo edycję *Candidusa*, ostro ją krytykując²².

Ta część *Miscelaneów*, choć niedokończona i wydana już bez jego udziału, jest bardzo istotnym, fundamentalnym wręcz etapem formowania się nie tylko czeskiej bibliografii, ale także wiedzy o literaturze i książce. Przez wiele lat było cenionym i dostępnym także dla obcych (łacina) źródłem dziejów dawnego piśmiennictwa czeskiego, odegrało też poważną rolę w kształtowaniu czeskiej nauki w dobie odrodzenia narodowego, było przez długi czas ważnym i, z uwagi na język, uniwersalnym źródłem dziejów dawnego piśmiennictwa czeskiego. Kategorie, według których zostało uporządkowane piśmiennictwo czeskie, choć uwzględniało stanową i kościelną hierarchię oraz katolickie pryncypia, nie wykluczało autorów innowierczych. Najważniejszy, nadrzędny jest aspekt narodowy i dążenie do ukazania sięgającej głęboko przeszłości, bogatej i różnorodnej twórczości naukowej oraz literackiej czeskich pisarzy, także tych działających za granicą, co odzwierciedla zasadnicze przesłanie działalności Bohuslava Balbína i zainicjowanego przez niego patriotycznego nurtu w czeskim piśmiennictwie historycznym. W wielu fragmentach widoczna jest „patriotyczna, edukacyjna i apologetyczna tendencja”²³.

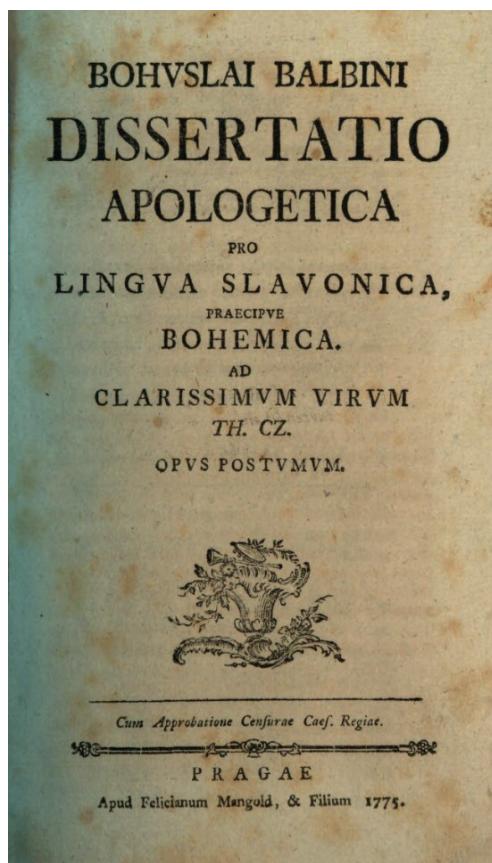
Najsławniejszym i najczęściej wydawanym dziełem Bohuslava Balbína jest *Dissertatio apologetica pro lingua Slavonica, praecipue Bohemica* (Obrona języka słowiańskiego, a zwłaszcza czeskiego), którą napisał w latach 1672–1673 podczas przymusowego pobytu w Klatovych. Namawiać do jego napisania miał go zaprzyjaźniony ksiądz Tomáš Pešina z Čechorodu (1629–1680) – również znany i zasłużony historyk. *Dissertatio* długie lata pozostawało w rękopisie i wydano je niespełna wiek po śmierci autora w 1775 r. z inicjatywy wybitnego filologa i historyka Františka Martina Pelcla (1734–1801). Kolejny wiek musiał upłynąć, zanim ukazało się po czesku w 1869 r. w przekładzie Emmanuela Tonnera pod tytułem *Rozprava na obranu jazyka slovanského, zvláště pak českého*. Rozprawa Balbína wpisuje się w tradycję emancypacji języków narodowych w epoce odrodzenia, a później walki o język czeski przez wieki zagrożonego naporem przez napór niemieczyzny, stanowi swego rodzaju gatunek, realizowany samodzielnie lub w formie wstępów do innych dzieł. Zrazu

22 *Historia Litteraria v českých zemích od 17. do počátku 19. století*, ed. Josef Förster, Ondřej Podavka, Martin Svatoš (Praha: Filosofia, 2015), 85–87.

23 *Ibidem*, 82–85.

zakazana przez cenzurę²⁴, stała się wzorem dla tego rodzaju wypowiedzi, których przybywało w okresie odrodzenia narodowego²⁵. Warto zwrócić uwagę na fakt, że czeska edycja z 1869 r. znalazła się w popularnej, taniej serii wydawniczej „Maticie lidu”.

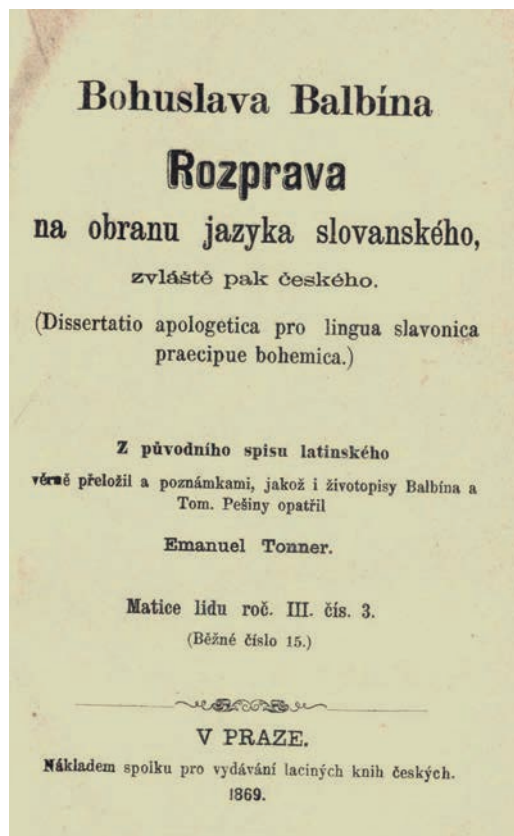
Ilustracja 6. Strona tytułowa *Dissertatio apologetica pro lingua Slavonica, praecipue Bohemica*

Źródło: Materiały autora, otwarty dostęp

- 24 Michael Wögerbauer, Petr Píša, Petr Šámal, Pavel Janáček a kol., *V obecném zájmu. Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749–2014*, sv. 2: 1749–1938 (Praha: Academia, Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2015), 117–118.
- 25 Zob. Albert Pražák, *Národ se bránil* (Praha: Sfinx – Bohumil Janda, 1945); Michaela Soleiman pour Hashemi, Konteksty recepcje Balbinovy Obrany od druhé poloviny 17. století minimálně až do první poloviny 18. století, w *Jezuitská kultura v českých zemích / Jesuitische Kultur in den böhmischen Ländern*, eds. Gertraude Zand, Stefan M., Newer- kla (Brno: Host 2018), 155–172; Manuela Maciołek, *Tożsamość narodowa Czechów w świetle piśmiennictwa czeskiego do XVIII wieku* (Wrocław: ATUT, 2012), 208–246.

Ilustracja 7. Strona tytułowa *Rozprawa na obranu jazyka slovanského, zvláště pak českého*

Źródło: Materiały autora, otwarty dostęp

Zakończenie

Znaczenie Bohuslava Balbína dla czeokiej kultury, literatury i historiografii, a tym samym dla kształtowania i utrzymania tożsamości narodowej jest ogromne i rozciąga się przemożnym wpływem na dwie epoki – pobiałogóorską i odrodzenie narodowe. W pierwszej żył i tworzył, dając innym wzór i stanowiąc inspirację, w drugiej działały jego dzieła, z których najistotniejsze, jak już zwróciliśmy uwagę, trafiły po raz pierwszy do czytelników długo po jego śmierci. Pisał po łacinie, w tym także języku bronił mowy ojczystej. W tej epoce było to czymś oczywistym i – co też ważne – poszerzało krąg odbiorców jego dzieł, z których większość miała przecież charakter naukowy. W tym czasie

spór językowy nie przebiegał między łaciną a czeskim, ale między czeskim i niemieckim – pisząc po łacinie, nie pisał po niemiecku. Nazywa się go „czeskim Liwiuszem” i „czeskim Kwintylianiem”. Pierwsze miano związane jest z jego pisarstwem historycznym, drugie z podręcznikiem do studiów humanistycznych jego autorstwa – *Verisimilia humaniorum disciplinarum* (1666)²⁶. Twórczość Balbina rozwijała się w dwóch zasadniczych nurtach – religijnym i świeckimi, aczkolwiek trudno wszędzie i jednoznacznie przeprowadzić linię takiego podziału, gdyż często wątki religijne mocno splatają się z narodowymi. Cechował tę twórczość głęboki patriotyzm²⁷ i świadomość słowiańska („barokowy sławizm”²⁸), a głównym celem pisarza i uczonego było zachowanie tożsamości narodu, jego kultury i języka oraz podkreślenie i utrwalenie odrębności Królestwa Czeskiego – historycznej, geograficznej i prawnej²⁹. Balbín urodzony w rok po klęsce na Białej Górze odczuwał wielką potrzebę „przypomnienia sławy” dawnych Czechów, stąd tak wielka atencja do dawnych kronik i tak wiele uwagi poświęconej epoce Karola IV – apogeum wielkości Królestwa Czeskiego. Był katolikiem, brał czynny udział w rekatolicyzacji, jednak w swoich sądach był wyważony i doceniał wkład protestantów w rozwój rodzimej kultury. W sposób szczególny považał Jana Amosa Komeńskiego, co zresztą nie było i nie jest czymś wyjątkowym. Swoim przykładem zachęcił innych do podejmowania opracowania tematów historycznych w duchu patriotycznym. Zaczęły zatem powstawać dzieła historyczne z prawdziwego zdarzenia, ale także popularne, adresowane do szerokiego grona odbiorców, pisane już w języku czeskim i określane w czeskich opracowaniach jako „dějepisná tvorba lidová”, co raczej deprecjonuje niemałą grupę całkiem poważnych opracowań³⁰. Wśród kontynuatorów tego nurtu znajdziemy wybitnych autorów i dzieła o charakterze pomnikowym. Wspomniany już ks. Tomáš Pešina z Čechorodu wydał m.in. *Prodromus Moravographiae, to jest Předchůdce Moravopisu* – dzieje

26 Martin Svatoš, „Bohuslav Balbín literární teoretik, učitel, hagiograf a historyk”, w *Dělám to k větší slávě boží a chvále vlasti. Bohuslav Balbín a jeho doba*, eds. Václav Chroust, Zdeňka Buršíková, Karel Viták (Klatovy: Město Klatovy, 2014), 9–33.

27 Svatoš, „Bohuslav Balbín”, 24.

28 Andre Angyal, *Świat słowiańskiego baroku*, przełożył Jerzy Prokopiuk, wstęp Jadwiga Sokołowska (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1972), 173.

29 František Kutnar, *Obrozenské vlastenectví a nacionalismus. Příspěvek k národnímu a společenskému obsahu češství doby obrozenské* (Praha: Karolinum, 2003), 32–39.

30 František Kutnar, Jaroslav Marek, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscetví. Od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století* (Praha: NLN – Nakladatelství Lidové noviny, 1997), 97.

Bohuslav Balbín (1621–1688) – jezuita, uczonek, pisarz, budziel narodu ceskiego

Moraw³¹, ks. Jan Jiří Středovský (1679–1713) opracował m.in. przewodnik po morawskich pamiątkach historycznych *Mercurius Moraviae memorabilium* (1705)³². Ks. Jan František Beckovský (1658–1725) z zakonu krzyżowników z czerwoną gwiazdą „dopisał” ciąg dalszy *Kroniki Hájka z Libočan: Poselkyně starých příběhův českých* (Posłanniczka starych historii ceskich). Za życia autora ukazał się pierwsza część do 1525 r., następna, obejmująca lata 1526–1715, wyszła drukiem pod koniec XIX w.³³ Ciekawą i popularną książką z tego nurtu są *Staré paměti kutnohorské* (1675) Jana Kořínka (1626–1680), poświęcone Kutnej Horze i jej kopalniom srebra, dokumentujące język i ówczesną ceską terminologię górniczą. Autor znał Balbína, bardzo go cenił i nazwał „czeskim Liwiuszem” („pravý českých historií Livius”)³⁴.

Bibliografia

Źródła drukowane

- Balbín Bohuslav, *Vita Venerabilis Patris Nicolai Lancicii e Societate Jesu Compendiosius scripta, primum a [...] Casimiro Wijuk Kojalowicz [...], Nunc vero Curis secundis revisa, denuo conscripta [...] plus quam dimidia parte aucta a [...] Bohuslao Balbino [...]* (Praha: Joannes Casparus, 1690).
- Balbín Bohuslav, *Krásy a bohatství české země*, úvodní studii napsala Zdeňka Tichá, z latinského originálu přeložila, výbor uspořádala a poznámkami, ediční poznámkou a rejstříky opatřila Helena Businská (Praha: Panorama, 1986).
- Balbín Bohuslav, *Rozmanitosti z historie Království českého*, přel. J.A. Čepelák, ed. S. Komárek (Praha: Academia, 2017).

Monografie i książki

- Angyal Endre, *Świat słowiańskiego baroku*, přeložyl Jerzy Prokopiuk, wstęp Jadwiga Sokołowska (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1972).
- Beckovský Jan František, *Poselkyně starých příběhův českých*, vyd. Antonín Rezek, sv. 1–3 (Praha: Dědictví sv. Prokopa, 1879–1880).

31 Tomáš Pešina z Čechorodu, *Prodromus Moravographiae, to jest Předchůdce Moravopisu*, eds. Ondřej Koupil, Jiří M. Havlík (Praha–Brno: Ústav pro českou literaturu AV ČR, Host, 2021).

32 Kutnar, Marek, *Přehledné dějiny*, 106.

33 Jan František Beckovský, *Poselkyně starých příběhův českých*, vyd. Antonín Rezek, sv. 1–3 (Praha: Dědictví sv. Prokopa, 1879–1880).

34 Jan Kořínek, *Staré Paměti Kutnohorské*, [ed. Alexandr Stich, Radek Lunga] (Praha: NLN – Nakladatelství Lidové nowiny, 2000), 250.

- Čornejová Ivana, *Temno. Stručná historie* (Praha: Paseka, 2022).
- Čornejová Ivana, *Tovaryšstvo Ježíšovo. Jezuité v Čechách* (Praha: Hart) 2002.
- Heck Roman, Orzechowski Marian, *Historia Czechosłowacji* (Wrocław: Ossolineum, 1969)
- Historia Litteraria v českých zemích od 17. do počátku 19. století*, ed. Josef Förster, Ondřej Podavka, Martin Svatoš (Praha: Filosofía, 2015).
- Jirásek Alois, *Mroki. Obraz historyczny*, tl. Zdzisław Hierowski (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1953).
- Kořínek Jan, *Staré Paměti Kutnohorské*, [ed. Alexandr Stich, Radek Lunga] (Praha: NLN – Nakladatelství Lidové nowiny, 2000).
- Kučera Jan P., Rak Jiří, *Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře* (Praha: Vyšehrad, 1989).
- Kutnar František, Marek Jaroslav, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiectví. Od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století* (Praha: NLN – Nakladatelství Lidové noviny, 1997).
- Kutnar František, *Obrozenské vlastenectví a nacionalismus. Příspěvek k národnímu a společenskému obsahu češství doby obrozenské* (Praha: Karolinum, 2003).
- Maciołek Manuela, *Tożsamość narodowa Czechów w świetle piśmiennictwa czeskiego do XVIII wieku* (Wrocław: ATUT, 2012).
- Pánek Jaroslav, Tůma Oldřich a kol., *Dějiny českých zemí* (Praha: Karolinum, 2018).
- Pešina z Čechorodu Tomáš, *Prodromus Moravographiae, to jest Předchůdce Moravopisu*, eds. Ondřej Koupil, Jiří M. Havlík (Praha–Brno: Ústav pro českou literaturu AV ČR, Host, 2021).
- Praha Husova a husitská 1415–2015. Publikace k výstavě Clam-Gallasův palác 25. září 2014 – 24. ledna 2016*, zestavili Petr Čornej, Václav Ledvinka (Praha: Scriptorium, 2015).
- Pražák Albert, *Národ se bránil* (Praha: Sfinx – Bohumil Janda, 1945).
- Rejzek Antonín, *P. Bohuslav Balbín T.J. Jeho život a prace* (Praha: Dědictví sv. Prokopa, 1908).
- Ryneš Václav, *Paladium země české. Kapitola z českých dějin náboženských*, Praha 1948.
- Wögerbauer Michael, Píša Petr, Šámal Petr, Janáček Pavel a kol., *V obecném zájmu. Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749–2014*, sv. 2: 1749–1938 (Praha: Academia, Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2015).

Rozdziały w monografiach

- Natoński Bronisław, Mikołaj Łęczycki (1574–1653), w *Polski słownik biograficzny*, t. 18, red. Emanuel Rostworowski (Wrocław: Ossolineum, 1973), 347–349.
- Šámal Petr, Znárodněný klasik. Jiráskovská akce jako prostředek legitimizace komunistické vlády, w *Zrození mýtu. Dva životy husitské epochy. K počtě Petra Čorneje*, ed. Robert Novotný, Petr Šámal (Praha–Litomyšl: Paseka, 2011), 457–472.

- Soleiman pour Hashemi Michaela, Konteksty recepcje Balbínovy Obrany od druhé poloviny 17. století minimálně až do první poloviny 18. století, w *Jezuitská kultura v českých zemích / Jesuitische Kultur in den böhmischen Ländern*, eds. Gertraude Zand, Stefan M., Newerkla (Brno: Host 2018), 155–172.
- Svatoš Martin, Bohuslav Balbín literární teoretik, učitel, hagiograf a historik, w *Dělám to k větší slávě boží a chvále vlasti. Bohuslav Balbín a jeho doba*, eds. Václav Chroust, Zdeňka Buršíková, Karel Viták (Klatovy: Město Klatovy, 2014), 9–33.

